کاتێک کە بازرگانیی دەبێتە هۆی شەڕو بەرەو جەنگ دەڕوات!..
وەرگێڕانی : حەسەن ڕازانی

(چین و ڕوسیا، سنووری پشتبەستن و وابەستەبوونیان !)

لە ماوەی یەک ساڵی ڕابردوودا، ئەمریکا بە بەردەوامی ناچاری تەفکرینەکی قوڵ کراوە، ئەگەرێک بووە کە زووربە لایان وابووە کە لە شەڕی ساردەوە ئیتر نابێ بیریشی لێبکرێتەوە: ئەویش بریتیبووە لە کێشەی گەورەی سەربازی ئەمریکا لەگەڵ زلهێزێکی تردا. دوای چەندین دەیە، ئەوە یەکەمین جارە کە مۆسکۆ مووشەکەکانی دەبزوێنێت بە ئەوەی واشنتۆن لە هاوکاریکردنی ئۆکرانیا ئاگادار بکاتەوە.
هەروەها لە سەرەتای مانگی ئاب هەر بە دوای سەردانەکەی نانسی پێلۆسی، سەرۆکی ئەنجوومەنی نوێنەرانی ئەمریکا، بۆ تایوان بووە هۆی هەڵکشانی هەڕەشە سەربازییەکانی پەکین بۆ سەر ئەو دوورگەیە.
ئەوەندەی کە خودی هەڕەشەکان خۆیان جێگەی سەرنجن بە هەمان شێوەش وابەستەیی ئابووری بە یەکترەوە کە وەک هێزێک بۆ ئاشتی بە کار دێت جێگەی سەرنجە. هەردووک چین و ڕوسیا بە شێوەیەکی زۆر پشت بە بازرگانی دەبەستن بۆ گەشەی ئابوورییەکەیان و پتەوکردنی جێگەی خۆیان لەسەر شانۆی نێودەوڵەتی. چین لەدوو دەیەی ڕابردووەوە تاکو ئێستا لە ڕێگەی پیشەسازی و بەرهەمی کارگەکانیەوە توانیویەتی پێنج هیندە داهاتی ناوخۆی زیاد بکات؛ هەروەها زیاد لە ٥٠٪ی داهاتی دەوڵەتی ڕوسیا لە ڕێگەی فرۆشتنی نەوت و غازەوە بەدەست دێت. جا ئەگەر بە پێی بیردۆزییەکی گرنگی نێودەوڵەتی بێت، دەبێ ئەو پەیوەندیە گرنگە ئابووریانە زۆرتر بە کێشەی سەربازی هەردوک چین و ڕوسیا تەرخان بکەن. بەڵام، هیچ نەبێ بە ڕواڵەت، هیچ کام لە چین و ڕوسیا وا دەرناکەون کە گوێ بدەن بە زیانێک کە لەوانەیە بەر ئەو بازرگانییەیان بکەوێت.
بەهەرحاڵ، وەک دەردەکەوێت، وێنەکە هەروا ئاسان نیە. ئەویش لەبەر یەک شت ، لە هەندێک بارودۆخدا ، لەوانەیە پەیوەندیە بازرگانییەکان لەباتی ئەوەی ڕێ لە شەڕ بگرن هانی جەنگ و شەڕ دەدەن. هەروەها هەندێک جاران، پچڕانی پەیوەندیە بازرگانییەکان پەیوەندی نابێ بە دەسەڵاتی سەربازیانەو هەڕەشەی دوژمنکارانە. هەروەک چۆن کەیسە ناکۆک بە یەکەکانی نێوان چین و ڕوسیا بەشێوەیک ڕۆڵ دەگێڕن کە پێچەوانەی چاوەڕوانییەکانن. جا بۆئەوانەی کە پێیان وایە بازرگانی

دەبێتە هۆی ڕێگریی لە ڕوودانی جەنگ لە نێوانی زلهێزەکاندا ، زۆر گرنگە بۆیان کە بەدواداچوون بۆ ئەو ڕێگا ئاڵۆزانە بکەن کە هێزە ئابووریەکان لە پەکین و مۆسکۆ ستراتیجی بیرکردنەوەیان داڕشتووە.

بازرگانییەکی شەڕەنگێز

جا بۆ ئەوەی تێبگەین کە چۆن لەوانەیە بازرگانیی ببێتە هۆی هەڵکشانی چانسی کێشەی سەربازی نەک کەمکردنەوەی، پێویستە سوود لە تێڕوانین و بۆچوونەکانی بیردۆزی واقیعی و ڕیالیستی وەربگرین. بەشێوەیەکی گشتی ڕیالیزم واقیعیەت جەخت لەسەر هەوڵی زلهێزەکان دەکاتەوە لە پێناو بەدەستھێنانی دەسەڵات و پێگەی خۆیان بە شێوەیەکی ڕێژەیی لە جیهانێکدا کە دەسەڵاتێکی ناوەندی بۆ پاراستنیان لە گۆڕێدا نیە. بەڵام ڕیالیست و واقیعبینەکان تێدەگەن کە هێزو دەسەڵاتی ئابووری بناغەی دوورمەودای هێزی سەربازییەو بازرگانیی نێودەودەوڵەتیش زۆر پێویست و گرنگە بۆ بنیاتنانی بنکەی هێزێکی ئابووری. بەلای ڕیالیست و واقیعبینەکانەوە بازرگانیی دەتوانێت دوو کاریگەریی گەورەی هەبێ. یەکەمیان ئەوەیە کە : بازرگانیی دەتوانێت دەستڕاگ□یشتن بە هەردووک کەرەستەی خاوو هەرزان و بازاری هەرزانیش دەستەبەر بکات. بازرگانیی دەتوانێت بە شێویەکی گشتی ئەدای ئابووری دەوڵەتێک باش بکات و تەکنەلۆجیای پێشکەوتووی بەرەو پێشبەرێ و بەمەش توانای ئەو دەوڵەتە بەرەو سەردەبات بۆ بەهێزکردنی دەسەڵاتێکی درێژخایەنی سەربازی. ئەمەش لایەنێکی باش و ئیجابییە بۆ بوونی سیاسەتێکی بازرگانیی بە شێوەیەکی ڕێژەیی کراوە. ئەوەش باشتر ڕوونی دەکاتەوە کە بۆچی یابان لە دوای بووژانەوەی میجی و چینیش لە دوای مردنی ماوتسیتۆنگ سیاسەتی شکەستخواردووی ئۆتارکی ڕابردووی وازلێهێناو ئیتر هەوڵی داوە کە تێکەڵاو بە ئابووری جیهانی ببێت. بەڵام لە لایەکی ترەوە گەشەو هەڵکشانی ئابووری دووەمین کاریگەری تریشی هەیە: ئەویش ئەوەیە کە بازرگانیی دەبێتە هۆی پەیدابوونی خاڵی لاوازی زلهێزەکان و ناچاریان دەکات بە سەپاندنی گەمارۆ دوای ئەوەی کە پشتیان بەستووە بە هاوردەکردنی کەرەستەو هەناردەکردنی کاڵاو شت و مەکی دروستکراو بۆ بازارەکان لە پێناو فرۆشتن و پەیداکردنی قازانج دا. ئەم خاڵی لاوازو ناچارییەش وا لە سەرکردەکان دەکات کە هێزی دەریایی گەورە بنیات بنێن بۆ پاراستنی ڕێگای بازرگانی و تەنانەت واشیان لێدەکات کە دەست بۆ جەنگ و شەڕیش بەرن لە پێناوی بەردەوامیی بۆ بە دەست ڕاگ□یشتن بە سامان و کەرەستەی خاوو هەروەها بازاربۆ فرۆشتنی کاڵاو شت و مەکەکانیان لە سەرتاسەری جیهاندا.

گەشەسەندنی بازرگانیی وا لە دەوڵەتان دەکات کە زیاتر پشت

بەدەرەوە ببەستن.

کە ئەگەر بێت و سەرەکی وڵاتان بیانەوێت کە پەیوەندیە بازرگانیەکانیان لە داهاتوودا بە بەهێزی بمێنێتەوە، بۆی هەیە ڕێگە بەوە بدەن کە دەوڵەت زیاتر پشت بە سەرچاوەو بازاری دەرەوە ببەستێت کە گەشەی دەوڵەت دەباتە پێشەوە. یابان لەسەر ئەم یاسایە ڕۆیشتووە لە ١٨٨٠ وە بۆ ١٩٣٠ و چینیش بە هەمان شێوە لە ساڵی ١٩٨٠ وە تا حاڵی حازر. ڕابەرانی هەردوک چین و یابان زانیبوویان کە هیچ کامیان ناتوانن ببنە ئەندامی یانەی گەورەکە هەتا پەیوەندیەکی توندی گەورەو گرنگی ئابووری لە گەڵ زلهێزەکانی تری دنیادا نەبەستن کە یەکێک لەوانە ئەمریکایە.

بەڵام ئەگەرچاوەڕوانیەکان لە بازرگانیی لە داهاتوودا رووەو خەراپی بڕوات و سەرەکی وڵاتانیش بگەنە ئەو باوەڕەی کە سنووردارکردنی بازرگانیی وڵاتانی تر دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی دەستڕاگەیشتنیان بە سەرچاوەکانی کەرەستەی خاو و بازاڕ، ئەو کات پێشبینی دابەزینی درێژماوەی دەسەڵاتی ئابووری دەکەن و هەر بەو هۆیەشەوە هی دەسەڵاتی سەربازیش. ئینجا لەوانەیە بگەنە ئەو باوەڕەی کە سیاسەتی زۆرتر باوەڕبەخۆبوون وهەروەها دوژمنکارانە پێویستن لە پێناو پاراستنی ڕێگاکانی بازرگانیی و هەرووەها لە پێناو دڵنیا بوون لە گەیشتن بە کەرەستەی خاوو بازاڕ. ئەمە ڕێک گرفتی یابان بوو لە ١٩٣٠یەکاندا کاتێک کە بینی فەرەنساو بەریتانیا و ئەمریکا بەرەو جیهانێکی ئابووری زیاتر داخراوو ڕەگەزپەرستی پاشەکشەیان کردووە. جا ئەم گرفتەش لە ئەنجامدا وای لە کاربەدەستەکانی یابان کرد کە زیاتر کۆنترۆڵی پەیوەندیە بازرگانیەکانیان لەگەڵ دراوسێکانیاندا بکەن. بەڵام ئەو هەنگاوانە وای لە سەرەکەکانی یابان کرد کە خۆیان شەڕەنگێزتر ببینن و ئەمەش بەهانەیەکی تری دایە ئەمریکاو بەریتانیا تا هاوردەکردنی کەرەستەی خاو کە لە نەویدا نەوتیش بوو لە لایەن یابانەوە سنووردارتر بکەنەوە.

ئەمڕۆ چینیەکان تێدەگەن کە ئەوان ڕووبەڕووی هەمان ئەو گرفتەی یابان بوونەتەوە وهەروەها بە هەمانشێوە هەر دەوڵەتێکی تری گەشەسەندووش لە مێژووی هاوچەرخدا. ئەوان تێدەگەن کە سیاسەتی دەرەوەیان پێویستی بە وەیە کە دەبێ وەک و پیویست مامناوەندی بێت بۆ ئەوەی ئەو متمانەیەی کە ڕێگا بە بەردەوامیی پەیوەندیە بازرگانیەکان دەدا بەردەوام بێت. بەڵام لەهەمان کاتیشدا دەبێ ئاگایان لە پرۆژەی دەسەڵاتی سەربازییان هەبێ بۆ ئەوەی بتوانن دەوڵەت و لایەنی تر لە زیانگەیاندن بەو پەیوەندیانە بوەستێنن.

تێڕوانینێکی ڕیالیستی و واقعیانە باشتر ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە

بۆچی چینییەکان لە ماوەی یەک ساڵی ڕابردودا زۆرترین شەڕەنگێزییان پێوەدیاربووە لە بەرامبەر هەندێک گۆڕانکاری لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیادا. بەتایبەتی ئەوەی کە پەیوەندی بە تایوانەوە هەیە. بە شێوەیەکی سنووردارتر، ئەو تێڕوانینە دەتوانێت باشتر ڕوونی بکاتەوە کە بۆچی سەرۆکی ڕوسیا کەڵکەڵەی داگیرکردنی ئۆکرانیای کەوتە تەسەر.

هەرئێستا یاخود قەت و هەرگیز!

بە پێی زووربەی گێڕانەوەکان شەڕی پۆتین لە ئۆکرانیا بەهۆی ترسی ئەو لە ئاسایشی ڕوسیاوە سەری هەڵداوە کە ترساوە لە پەیوەستبوونی ئۆکرانیا بە ناتۆوە لە مەودای نزیکدا. هەروەها پۆتین ویستوویەتی کە ناوی بچێتە مێژووەوە کە بگوترێت ئەو بوو ویستی ئیمپڕیاتۆریەتی ڕوسیا بنیات بنێتەوە. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە شتێکی تر بە دوو شێوازی گرنگ وایان لە ڕوسیا کرد هێرش بکاتە سەر ئۆکرانیا ئەویش هەناردە کردنی ووزەی ڕوسیا بوو بۆ ئەوروپا.

یەکەم: پۆتین بە تەواوی تێگەیشتبوو کە ئەوروپا زۆرتر پشتی بەڕوسیا بەستووە وەک لە ڕوسیا بۆ ئەوروپا. یەکێتی ئەوروپا، لە پێش فێبروەری، نزیکەی لە ٤٠٪ی غازی سرووشتییان بۆ کارگەو کارخانەو گەرمی ماڵەکانیان پشتی بە مۆسکۆ بەستبوو. ئابووری ڕوسیاش، بە دڵنیاییەوە، پشتی بە فرۆشتنی ئەو غازە بەستبوو. بەڵام بە لەبەرچاوگرتنی سرووشتی ئەو کەرەستە خاوە، پۆتین ئەوەی چاوەڕوان دەکرد کە هەرکەمکردنەوەیەک لە ناردنی غازی سرووشتی بۆ ئەوروپا دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی نرخەکەی و زیان گەیاندن بە ئەوروپا لە دوو ڕێگاوە. یەکەم لە ڕووی کەمی غازەوەو دووەمیش لە ڕێگەی بەرزبوونەوەی تێچوونەکەی. لە کاتێکدا زۆربە کەمی کاریگەریگەری خەراپ دەکاتە سەرئەو داهاتە گشتییەی ڕوسیا کە لە هەناردەکردنی غازەوە دەستی دەکەوێت. هەروەک ئەلبەرت هێرشمان ، پسپۆڕی ئابووری، لەوبارەوە ئاماژەی پێدا لە ١٩٤٥ دەربارەی پەیوەندیە یەکلایەنەکانی ئەڵمانیا لەگەڵ وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژهەڵات لە ماوەی ساڵانی ١٩٣٠دا. ئەوگوتی: “لە بارودۆخێکی ناهاوسەنگی ئابووری دوو وڵاتدا کە یەکێکیان کەمتر لەوەی تریان پشت بەدەرەوە ببەستێ ئەو وڵاتە دەتوانێت بە ڕێگای ترساندن و هەڕەشە وڵاتەکەی تر وا لێبکات سیاسەتە توندو ڕەقەکانی قبوڵبکات . هۆیەکەشی زۆر بەسادەیی ئەوەیە کە وڵاتە لاوازەکە بازرگانیی دەوە و زۆریش زەحمەتە بەرەنگاری سیاسەتەکانی وڵاتەکەی تر بکات.

لە ڕاستیدا دوای ئەوەی کە ڕوسیا دوورگەی قەرەمی لکاند بە ڕوسیاوە لە ساڵی ٢٠١٤و ئەوروپیەکانیش هەر بەردەوام بوون لەکڕینی غازی سروشتی ونەوت لە ڕوسیا لە ئاستێکی بەرزدا ، ئەوەی بە پۆتین نیشاندا کە ئەگەر بێت و هەمان شتیش لەگەڵ ئۆکرانیا بکا، کە

کردیشی لە ٢٠٢٢، ئەوا هیچ کاردانەوەو ئابڵۆزییەک لە لای ئەوروپاوە درووست نابێت بۆ ڕوسیا. پوتین هەر بە ڕاستی ئەو وەڵامە توندو تیژەی ئەوروپای بە کەم وەرگرت. بەڵام ئاگاداریی پوتین لەوەی کە ئەوروپا لە ڕووی ئابووریەوە بەندە بە ڕوسیاوە وای لە پوتین کرد کە پێی وابێ دەتوانێت لە ماوەیەکی کەمدا شەڕەکە لەگەڵ ئۆکرانیا بباتەوەو هێرش و پلانەکەی سەرکەوتوو دەبێت.

ڕوسیا ترسی لەوە هەبوو کە لە داهاتوودا کاریگەریی ئابووریەکەی بەرەو داکشان دەڕوا !

بۆ پوتین هۆیەک هەبوو کە بترسێت ئەویش بریتیبوو لە دابەزینی کاریگەریی ئابووری ڕوسیا لە داهاتوویەکی نزیکدا بەسەر ئۆکرانیاو ئەوروپادا. لە ساڵی ٢٠١٠ بوو کە غازێکی سرووشتی زۆر دۆزرایەوە لە خوارووی ڕۆژهەڵاتی شاری خەرکیفی ئۆکرانیاو لەوێوە بڵاوبووەتەوە تا شاری دۆنیتسیک و پارێزگای لۆهانسک. ئەو کێڵگە غازەش بە دوو تریلیۆن مەتر سێجا مەزندە دەکراو ئەوەش بڕێکە کە هاوتایە بە کۆی ئەو بڕەی کە ٢٧ وڵاتی ئەوروپا بەکاری دەبا لە ماوەی پێنج ساڵدا بە ڕێژەی بەکارهێنانی ئێستا. هەر بۆیەش دەوڵەتی ئۆکرانیا دەستبەجێ یاساکانی دەوڵەتی گۆڕی بۆ هاندانی وەبەرهێنانی بیانی و هەروەها لە ساڵی ٢٠١٣ دا ڕێککەوتننامەیەکی لەگەڵ شێڵ ئۆیڵدا واژوو کرد لە پێناو گەشەپێدانی ئەو کێڵگە نەوتییەو لەگەڵ هەردووک شێڵ ئۆیڵ و ئێکسۆن مۆبیلیش ڕازی بوو کە بەیەکەوە کاربکەن و لە قووڵایی ئاوەکانیشدا بەدواداچوون و پشکنین بکەن بۆ غاز لە کەناراوەکانی خوارووی ڕۆژهەڵاتی ئۆکرانیادا.

هەرچەندە کاتێک کە لە ٢٠١٤ دا پوتین هێرشی کردە سەر دورگەی قەڕیم و دۆنباس، ڕەنگە هەندێک هۆی تربووبنە هۆی ئەو کارەی پوتین. ئەو کات بە دونیاییەوە ڕوون و دیار بوو بەلای مۆسکۆوە کە ئەگەربێت و ئەو غازە سرووشتییەی کە لە ڕۆژهەڵاتی ئۆکرانیادا بوونی هەیە کۆمپانیاکانی ڕۆژئاوا گەشەی پێبدەن و کاری تێدا بکەن ئیترئەوکات ئۆکرانیا نەک هەرکۆتایی بە وابەستەبوونی دەهێنێ بە غازی سرووشتی ڕوسیاوە، بەڵکو دەستیش دەکات بە ناردنی غازی سرووشتی خۆی بۆ ئەوروپا. بەمەش ئۆکرانیا ئاستی موزایەدەو داواکارییەکانی زیاتر دەکات لەگەڵ ڕوسیا بۆئەوەی ڕێگا بدات غازی سروشتی ڕوسیا بە ئۆکرانیادا بەرەو ئەوروپا بڕوات.

لەو سێ کەمەڕە بۆرییەی کە ڕوسیا بەکاریان دەهێنێت بۆ ئەوەی غازی سرووشتی سیبیریای بگەیەنێت بە وڵاتانی ئەوروپا لە ناویشیاندا ئەو بۆرییەیە کە بە ناو بیلاڕوسیادا دەڕوات بۆ ئەوروپا و یەکێکی تریشیان کە بە ناو دەریای باڵتیک دا دەڕوات بۆ ئەڵمانیا، بەڵام گرنگترینیان لە ڕووی مێژووییەوە ئەو هێڵە بووە کە بە ناو

ئۆکرانیادا ڕۆیشتووە. هۆیەکێشی بە شێوەیەکی سەرەکی ئەوە بووە کە وڵاتانی ئەوروپای بە وشکانی دەورە دراو بە تایبەتی لە وێنەی هەنگاریاو سلۆڤاکیا پشتیان بە غازی ڕوسیا بەستووە. جا بۆیە کاتێک کە ئۆکرانیا دەست بە ناردنە دەرەوەی غازی سرووشتی خۆی دەکات بۆ ئەوروپا و دەستیش دەگرێتەوە لە بەکارهێنانی پێداویستییەکانی ڕوسیا، ئیتر ئۆکرانیا دەتوانێت پەیوەندییە ناهاوسەنگیکانی لە ڕووی ووزەوە لە گەڵ ڕوسیا پێچەوانە بکاتەوە. جا ئەگەر بێت و کیش پەیوەندی نافەرمیش لەگەڵ ناتۆ یان ئەوروپا پەرە پێبدات، لەوە هەر گۆڕێ کە ئەگەر بچێتە پاڵ یەکێک لەو دوو ڕێکخراوە، ئەوا ئۆکرانیا نەک هەر لە ڕووی سیاسیەوە دەبێتە هەڕەشە بۆ مۆسکۆ بەڵکو دەبێتە هەڕەشەیەکی ئابووریش کە هێزی ئابووری دوورمەودای ڕوسیا دەخاتە مەترسیەوە.

بە کورتی، هەرچەندە جووڵەکانی زێلێنسکی،سەرەکی ئۆکرانیا، لە کۆتاییەکانی ٢٠٢١دا بە بەهێزکردنی پەیوەندیەکانی لە ڕووی ئابووری و سیاسیەوە لەگەڵ خۆرئاوادا بە دڵنیاییەوە هەستی پوتینی بۆ چارەنووسی ڕوسیا تێکداو لەوانەشە ترسی پوتینی لە بڵاوبوونەوەی دیموکراسی لیبڕاڵی ڕۆژئاوایی لە ڕوسیادا زیاتر کردبێت. هەروەها ئەمانە ئاماژەی ڕوونیشن کە کارتی ووزەی ڕوسیا لە دواڕۆژدا لە بەرامبەر ئەوروپادا لاواز دەبێت. ئیتر هەستی ئەوەی کە ڕوسیا ئیتر کاریگەریی خۆی لە ڕووی ئابووریەوە لە بەرامبەر ئۆکرانیادا لەدەست دەدات وای لە پوتین کرد کە پێی وابێت " دەبێ یان هەرئێستا بێت یاخود قەت و هەرگیزنابێت" کە هەستێت بە قووتدانی زووربەی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ڕووباری (دنیپەر)ی ئۆکرانیا کە ئەو ناوچەیەش زیاتر لە ٩٠٪ی پاشەکەوتی غازی سرووشتی ئۆکرانیای تێدایە.

چیپی ئەلەکترۆنی بچووکترو قورسایی و هێزو کاریگەریی گەورەتر بەپێچەوانەوە، وابەستەیی ئابووری چین لەگەڵ باقی جیهان هاوسەنگترە وەک لە هی ڕوسیا بە هی دەرەوەی خۆی. ئابووری چین پشتی بە هەناردە کردنی کاڵای دروستکراو بەستووە، هەروەکو ئابووری یابان لە نێوانی جەنگەکاندا، چین بە شێوەیەکی لە ڕادە بەدەر پشتی بە هاوردەکردنی کەرەستەی خاو بەستبوو بە بەردەوامیدان بە ئابووریەکەی و لە نێویاندا نەوت و غاز بوو لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕوسیا. پێگەی چین وەک ۆرکشۆپێکی جیهان، ڕێژەیەکی بەرچاوو گرنگ لە لاپتۆپ و مۆبایلی زیرەک و سیستەمی پەیوەندی فایف جی جیهانی بەرهەم دەهێنێت. ئەمەش هەندیک نفوزو کاریگەری دەداتە چین لە بازرگانی کردن لەگەڵ هاوبەشەکانی خۆیدا. بەمەش چین دەتوانێت هەر کاتێک سیاسەتەکانی دەرەوەی هاوبەشەکانی بەدڵ نەبێت هەڕەشەیان لێبکات و کارتی گرفت دروستکردن لە هاوردەو هەناردەی

کەرەسەی خاوو کاڵای دروو□ستکراو بەکاربێنێت لەبەرامبەر هاوبەشەکانیدا. بەڵام دیسان هەروەک و وابەستەیی یابان بە هاوردەکردن لە نێوانی جەنگەکاندا، وابەستەیی چینیش بە شێوەیەکی کورتخایەن لاوازییەک دەداتــە ئابووریەکەی، بەڵام ئەم شێوە لاوازییە لە ڕوسیادا نازانرێت. بۆیە بە دڵنیاییەوە ڕوسیا بە گەمارۆیەکان ئازاری پێدەگات، بەڵام توانای ڕوسیا لە فرۆشتنی غاز بە نرخێکی گران کە هەر خۆی بە کردەوەکانی لە ئۆکڕانیا خوڵقاندویەتی، لە ئێش و کاریگەری ئەو لێدانە تووندە لە ئابووریەکەی کەم دەکاتەوە.
ئەگەر بێت و چین ڕووبەڕووی کەمێک لەو شێوە گەمارۆیانە ببایەتەوە کە بەسەر ڕوسیادا سەپێنراون، ئیتر ئابووری چین بەرەو هەڵوەشان دەڕۆیی. جا لە ڕاستیدا بە ئاگایی چین لەو خاڵە لاوازەی خۆی هە رلە ئێستاوە ڕۆڵ وەک ڕێگرییەکی سەرەکی دەبینێت لە ئارەزووە فراوانخوازیەکانی لە ناویشیاندا پلانەکانی بۆ داگیرکردنی تایوان.
لەوو ڕووەوە ووردەکاری چین لەبەرچاوبگرە لە کاتی سەردانەکەی پێڵۆسی بۆ تایوان سەرەڕای ئەو هەڕەشانەی پێشتر کردبوونی. هەرچەندە پەکین تووڕەبوونی خۆی نیشاندا بە شێوەی مانۆڕی سەربازی و هەڵدانی موشەک کە ئاسمانی تایوانیان بڕی، بەڵام وەڵامی ئابووریانەی خۆی سنووردار کردە وە، بۆ نموونە کە گەمارۆ بخاتە سەر هەناردە کشتوکاڵیەکانی تایوان. جێگەی باسە کە کاربەدەستانی چین بە ووریاییەوە خۆیان بەدوورگرت لە سەپاندنی هیچ جۆرە ڕێگرییەک بۆ هەناردەکانی سێمی کۆندەکتەری تایوانی. لەبەر ئەوەی چین پشتی بە لە ٩٠٪ ی چیپی هەرێ ئاست بەرزو چیپی ئاست نزمی تایوانی بەستووە. هەروەها چین زۆر ووریا بوو لەوەی کە بە ڕاستو□خ□یی گەمارۆ نەخاتە سەر ئەمریکا لە ترسی ئەوەی نەوەکو ئەم کارەی ببێتە هۆی سەرهـەڵدانی جەنگێکی بازرگانی تازە کە ببێتە هۆی بەرەو خەراپتر بردنی ئابووری چین کە لە ئێستاوە هەرخۆی ڕووی لە سستییە.
سەرباری ئەوەش، وابەستەیی ئابووری چین بۆی هەیە چین ڕووەو جووڵەو هەنگاوی شەڕانگێزانە مل پێ لێبنێت، ئەگەر هات و چاوەڕوانیەکانی چین لە دواڕۆژی بازرگانیەکەی پاشەکشە بکات. لەوبارەوە بابت□ی تەکنۆلۆجیای بەرزی نیمچە ڕێبەری ئەلەکترۆنی (سێمی کۆندەکتەر) ی تایوانی وەربگرە. چین ئێستا هەندێک توانای هەیە لە دروستکردنی چیپی ئەلەکتڕۆنی لەگەڵ تڕانزیزتەر بە قەبارەی ١٥ یاخود هەتا لە خوار ١٠ نا□□□تریشەوە. جا بۆ ئەوەی چین بتوانێت لە ئاستی پێشکەوتنی تەکنۆلۆجیدا بمێنێتەوە لە بواری زیرەکیی دەستکردو ئۆتۆمۆبێلی خۆلێخوڕ و هەروەها مۆبایلی زیرەک ، چین پێویستی بە جۆرێک لە چیپی ئەلەکتڕۆنی هەیە کە قەبارەکەی لە خوار ٧ یان ٥

نانۆمەترەوە بێت ئەوەش لە ئێستادا هەر لە توانای تایواندایە، ئەگەر بە کوالیتی بەرز درووست بکرێت. بۆ نموونە تازەترین ئایفۆنی ئەپڵ هەرچەندە لە چین کۆکراوەتەوە بەڵام بە چیپەکی قەبارە ٥ نانۆمەترکار دەکات کە ئەپڵ خۆی دیزاینی کردووەو کۆمپانیای سەمی کۆندەکتەری تایوانی درووستی دەکات لە شاری هسینشو لە تایوان.
بە دووبارە دڵنیایی کردنەوەی چین دەربارەی سەمی کۆندەکتەرەکان(نیمچە ڕێبەری ئەلێکترۆنی) واشنتۆن دەتوانێت ئەگەری هەڵگیرسانی شەڕ کەم بکاتەوە.
زۆر دوور نارۆین ئەگەر بڵێین کە تەواوی توانای داهاتووی چین بە ئەوەی بگاتە ئەمریکا، بەندە بە دەستڕاگەیشتنی چین بە چیپە ئەلێکترۆنییەکانی تایوان. ڕێک هەروەک چۆن پێگەی یابان لە ساڵەکانی ١٩٣٠دا کە پەیوەست بوو بە دەستڕاگەیشتنی یابان بە ئەو نەوتەی کە لە لایەن ئەمریکاو بەریتانیاوە کۆنتڕۆڵ کرابوو. دیسان هەروەک گەمارۆی نەوتی ئەمریکا وایە لە ساڵەکانی ١٩٤١دا، ئەگەر بێت و کاربەدەستانی چین هەست بکەن بەوەی کە لەوانەیە ئەمریکا هەنگاو بنێت بۆ بڕینی دەستڕاگەیشتنی چین بە چیپە ئەلێکترۆنییەکانی تایوان، لەوانەیە چینییەکان بە پێویستی بزانن بۆ ئەوەی پێش لە داکشانی دوورەمەودای ئابوورییەکەیان بگرن هەر ئێستا دەست بەسەر ئەو دوورگەیەدا بگرن. ئەمەش سیناریۆیەک نییە کە ئەگەری جێبەجێکردنی نەبێت. لە حوزەیرانی ٢٠٢٢ دا شارەزایەکی ئابووریزانی چینی ڕایگەیاند ،ئەگەر بێت و ئەمریکا گەمارۆی ئابووری لەو شێوەیەی کە ئەمساڵ سەپاندوویەتیە سەر ڕوسیا بیشیخاتە سەر چین، ئەوا دەبێ چین لە پەناو پاراستنی خاوەندارێتی خۆی لە دامەزراوەکانی چیپە ئەلێکترۆنییەکانی پێویستە تایوان داگیربکات.
بەڵام لێرەدا خەبەرو مژدەیەکی خۆش هەیە. چاوەڕوانییەکانی چین بە داهاتووی بازرگانیی، وەکوچاوەڕوانییەکانی یابان لە ساڵەکانی ١٩٤٠ کاندا، کارکردو بەرەنجامی بڕیارەکانی سیاسەتی ئەمریکایە. جا ئەگەر بێتو کاربەدەستانی ئەمریکا تێبگەن کە سیاسەتەکانیان ڕاستەوخۆ شکڵ بە داهاتووی مامەڵەی بازرگانیی دەدا بەو شێوەیەی کە چین دەیبینێت، نەک هەر بە شێوەیەکی گشتی بازرگانی بەڵک و بازرگانی تەکنەلۆجیای بەرز وەکو ئەوەی کە پەیوەندی بە هی تایوانەوە هەیە، ئەوسا ئەمریکاییەکان دەتوانن خۆیان بەدووربگرن لەوەی کە کاربەدەستانی پارتی کۆمۆنیستی چینی هەست بە داڕوخانی ئابوورییەکەیان بکەن، جا مەگەرئەوان بە شێوەیەکی توندوتیژیانە مامەڵە بکەن.
دوژمنایەتییەک کە بەرەو جەنگ دەڕواو دەبێتە هۆی شەڕ لە هەڵبژارنی خۆتەوە سەرچاوە دەگرێت نەک لە واقیعەوە. بۆیە بە دووبارە

دڵنیاکردنەوەی پەکین کە هیچ ترس دای نەگرێ و چین بتوانێت بەردەوام بێت لە دەستڕاگ□یشتنی بە چیپ و سێمی کۆندەکتەرە ئەلەکترۆنیەکانی تایوان، جا با ماشێن و مەکینەی ئاستبەرزیشی لەگەڵ نەبێ لە هۆڵەند□ی□کانەوە بۆ درووست کردنی ئەو چیپە ئەلەکترۆنیانە. بۆیە ئیدارەی بایدن دەتوانێت نیگەرانیەکانی پەکین بڕەوێنێتەوەو گریمانەکانی جەنگ و شەڕو قەیرانەکان ڕووەو نزمبوونەوە بەرێت.

بەڵام شی جینپینگ، سەرۆکی چین، کە بە دڵنیاییەوە تەنانەت بەوهەڵوێستەی ئەمریکاش ڕازی نابێت، چونکە پێی وایە کە دەبێتە هۆی ئەوەی ک□ چین وابەستە بەدەرەوەی خۆی دەکرێت بۆبەستھێنانی چیپە ئەلەکترۆنیەکان کە بنچینەی هەردووک ئابووری ئاست بەرزی تەکنۆلۆجی و دەسەڵاتی سەربازیشن. جا لە لەبەرئەوەی هێرش بۆ سەر تایوان نەک هەر دەبێتە ڕێخۆشکردنیک بۆ سزاو گەمارۆی ئابووری کە ئەمەش پەیوەندیە بازرگانیەکانی چین لەگەڵ وەڵاتانی ڕۆژئاوایی بەرەو خەراپی و داروخان دەبات، هەروەها لەوانەش□ ب□ب□تە هۆی وێران کردن و خاپوورکردنی خودی دەزگاو کارگەو دامەزراوەکانی چیپە ئەلەکترۆنیەکان. بۆیە چین زۆر هۆی واقیعی لەبەردەمن بۆ ئەوەی کە ئەگەر بە خیتاب و قسەش نەبێ هەڵسو کەوتی خۆی هێور بکاتەوە، هەر کاتێک کە باس هاتە سەر ئەو دورگەیە.

وابەستەیی وای لێبکرێت کە کەمتر مەترسیدار بێت

پۆتین دەگونجێ پێی وابووبێت کە ڕۆژئاوا چاوپۆشی دەکات لە بابەتی ئۆکڕانیا ئەوەش بەلەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە ئەوروپا پشتی بە نەوت و غازی ڕوسیا بەستووە. بەڵام ئێستا دەسەڵاتدارانی چین دەزانن کە ئەمریکاییەکان و ئەوروپاییەکان وهاوبەشەکانیان چارەیان بۆ ئەو گرفتە هەیەو ئەگەر بێت و چین هێرش بکاتە سەر تایوان بۆی هەیە ئەوەی کە لە ماوەی چوار دەیەی ڕابردوودا پارتی کۆمۆنیستی چینی بەدەستی هێناوە لە دەستی بدات. مێژوو نیشانیداوە کە وەڵاتانی زلھێزی وابەستە بە دەرەوەی خۆیان لە ڕووی ئابووریەوە زۆر ئاگایان لەخۆیە کە دێتە سەر بابەتی سیاسەتی دەرەوەیان و کاتێک کە سەرۆکەکانیان چاوەڕوانیەکی پۆزەتیڤیان دەرباری داهاتووی بازرگانی هەیە، چونک□ ت□ند□گەن کە بازرگانیی هاوکار دەبێ لە بنیاتنانی بناغەی دوورمەودای هێزی دەوڵەت و هەروەها دەبێتە هۆی زیادکردنی داهاتی هاوڵاتی. سەرۆکی ئێستای چینیش هەردووکیانی دەوێت هەم هێزو هەم زیادبوونی داهاتی هاوڵاتی، ئەگەر بێت و بۆ خۆی بەردەوام بێت و ئیدامە بە شەرعیەتی پارتەکەی بدرێت لە چینداو دەوڵ□ تەکەشی سەقامگیر بێت.

جا لێرەوەیە کە دەوڵەتانی زلھێز دەیانەوێت ئیدامە بە ئاڵوگۆڕی

ئابووری بدەن لە نێوخۆیاندا لە پێناوی ڕاگرتنی ئاشتی، تووشی گرفتی سەختی هاوسەنگی دەبنەوە. زۆر بەسادەیی: تەنها ئەوەندە بەس نیە کە بازرگانی بکەی لە ئاستێکی بەرزدا. چونکە دەوڵەتانی وابەستە لە وینەی یابان لە ساڵەکانی ١٩٣٠ وچینیش لە ئێستادا دەتوانرێت پاڵیان پێوەبنرێت ڕووەو سیاسەتێکی شەڕانگێزی تر کە ئەگەر بێت و بگەنە قەناعەت کە ناتوانن بە پیی پێویست دەستیان ڕابگات بە کەرەستەی خاوو بازارێک کە دەوڵەت پێویستی پێی دەبی لە مامەڵەی بەزرگانیدا بۆ هێشتنەوەی پێگەی خۆی لە سەر شانۆی نێودەوڵەتیدا وەک دەوڵەتێکی زلهێز. لە بەرامبەریشدا دەوڵەتانی کەمتر وابەستە لە ڕووی ئابووریەوە بە دەرەوەی خۆیان لە وێنەی ئەمریکا دەبێ زۆر ئاگایان لە خۆ بێت کە نەچن وا بکەن دەوڵەتانی وابەستە بە نزمی ڕابگرن و بەرەو ئابووریەکی خەراپتریان بەرن هەر وەک کە فڕانکلین ڕۆزفێڵت گەمارۆی نەوتی خستە سەر یابان لە ساڵی ١٩٤٠. لە هەمان کاتیش دا دیسان سیاسەتێکی کراوەی بازرگانیش دەبێتە گرتف. چونکە دەوڵەتێکی وابەستە بەدەرەوەی خۆی دەتوانێت سوود لەو کەشە وەربگرێت و ئەویش ببێتە هەڕەشە و لە ڕووی ئابووری و هێزی سەربازییەوە بە دەوڵەتە گەورەکەی تر بگات. هەوەک جۆن ئیدارەی باراک ئۆبامە تا دەگاتە ئیدارەی بایدن ئاهوا لەو با بەتە گەییشتوون ئەوەی کە پەیوەندی بە چینەوە هەبێ.

ڕێگایەکی باشتر کە پاڵ بە دەوڵەتانی گەشەسەندووی وەک و چینەوە بنرێت بۆ ئاستی هاوسەنگی ئەو□ی ک□ دەبێ کۆتایی بێنن بە دەسکاریکردنی پارەو بەکارهێنانی تەکنۆلۆجیای بێگانە بە نایاسایی، وە لە کاتێکدا کە ئەو دەڵەتانەش دڵنیاییان پێبدرێت کە ئەگەر بێت و لە سیاسەتی دەرەوەیاندا سەربزێوی نەکەن ئەوا دەتوانن بەردەوام بن لە دەستڕاگەییشتنیان بە سەرچاوەی ئابووریان و کەرەستەی خاوو بازاریش بۆ گەشەپێدانی ئابووریەکەیان و هەروەها بۆ سەقامگیری ناوخۆییان. سەرۆکەکانی وەڵانی زلهێز دەبێ کاربکەن لە پیناو دامەزراندنی پەیوەندی بازرگانیی کە ڕێگە بە دەوڵەتان بدات تا ئەوپەڕی گەشەبکەن و هەر لایەکیشیان دڵنیا بێت کە هیچ کامیان نەترسێت لە داهاتووی ئابووریەکەی کە بەرەو داڕوخان و نزمی بڕوات و ئەوەش ببێتە خاڵی لاواز بۆیان و تا بە هۆی ئەو لاوازیەشەوە بە ئاسانی هەڕەشەیان لێبکرێت لە لایەن دەرەوەی خۆیان و لە ناوخۆی وەڵاتەکەشیاندا بە ئاسانی پەشێوی و ناسەقامگیری مەدەنیان تێدا بڵاو ببێتەوە.

چین بە هۆی گرژیەکانی ئێستایەوە لە بەر مەسەلەی تایوان و بەردەوامی هاوپەیمانیەتی سەرۆکی چینیش لەگەڵ پۆتیندا وای لە مەسەلەکە کردووە کە سەختر دەربکەوێت. بەڵام بە شێوەی دیبلۆماسی

واشنتۆن دەتوانێت لەوبارەوە کار بکات و وەبیری پەکین بهێنێتەوە کە پەکین پێویستی بە ئەمریکاو هاوبەشەکانیەتی لە ڕۆژئاوادا بە ئەوەی بتوانێت ئامانجە ئابوورییەکانی بێنێتە دی. هەروەها دەبێ ئەمریکا بە پەکین بڵێت کە واشنتۆن نایەوێت وابەستەیی چین بەدەرفەت بزانێ بە ئەوەی گرفت لە سەر ڕێی پەکین درووست بکات. بایدن دەتوانێت سەرەکی چین دۆنیا بکاتەوە کە کردەوەی کە ١٩٤١ چاوەڕوانیەکانی داهاتووی بازرگانی دەوڵەت دادەڕوخێنێت دەتوانێت پەلبهاوێت بەرەو جەنگ. ئەمریکا لەوە تێگەیشتووەو دەرسی لەو مێژووەش وەرگرتووە . هەوەها بایدن دەتوانێت پێشنیار بە پەکین بکات کە دەبێ چین لە هەڵەکەی یابان کە لە ١٩٣٠ کردی فێر ببێت و دەرس وەربگرێت و خۆی بەدووربگرێت لە کردەوەو سیاسەتێک کە دەبێتە هۆی لەناوبردنی سیقەو باوەڕی نێودەوڵەتی کە شتێکی پێویستە بۆ مامەڵەو پەیوەندی بازرگانی تەندرووست. جا ئەگەر بێت و سەرەکەکانی واشنتۆن و پەکین بتوانن چاوەڕوانیەکانی یەکتر بەرەو باشی بەرن لە هەردووک لایەنی بازرگانی و مامەڵەو هەڵس و کەوتی داهاتوویان ، ئەوا بێ بە گومان دەتوانرێت بە زۆر دەیەی زیاتری تریش ئاشتی لە خۆرهەڵاتی ئاسیادا بەردەوامی پێبدرێت.

دەیڵ سی کەپێاند : ٢٣ی ئابی ٢٠٢٢

سەرچاوە: فۆرین ئەفێرس

https://www.foreignaffairs.com/china/when-trade-leads-war-china-russia